

LUND UNIVERSITY

Hur skapas en intellektuell miljö?

Dunér, David

Published in:

Hur skapas ett toppuniversitet? Lund 24 maj 2024

2025

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Dunér, D. (2025). Hur skapas en intellektuell miljö? I M. Nygren (Red.), *Hur skapas ett toppuniversitet? Lund 24 maj 2024* (s. 86-99). Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund.

Total number of authors:

1

Creative Commons License:

Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Hur skapas en
intellektuell miljö?

David Dunér

Professor i idé- och lärdoms-
historia, Lunds universitet

Hur skapas en intellektuell miljö? För att besvara den frågan måste vi först ta reda på vad vi menar med "intellektuell miljö". Vad är det att vara "intellektuell"? Och vad är en "miljö"? Så vad är det vi då eftersträvar när vi säger att vi vill skapa en "intellektuell miljö"? Vad utmärker den? Och slutligen hur skapar man en sådan?

Intellektuell kommer av latinets "intellectualis". Intellektuell syftar närmare bestämt på tankeverksamheten, förståndet, tänkandet. Att vara intellektuell är alltså att inneha förmågan till och intresset för tänkande och analys. Det är egentligen något annat än att vara "intelligent", att vara skarpsinnig eller ha utomordentliga förståndsgåvor. Det krävs något mer: en vilja och ett intresse för tänkande.

Att vara intellektuell är inte heller nödvändigtvis detsamma som att vara "kreativ". En intellektuell miljö kan förvisso skapa nya tankar, hypoteser och teorier, till och med leda till vetenskapliga upptäckter och tekniska innovationer. Men det finns många andra verksamheter som kan sägas vara kreativa. Det som kän-

netecknar den intellektuella verksamheten är att den också innefattar reflektioner över sitt och andras tänkande.

Det som alltså utmärker den intellektuella miljön, och vari den har sitt kanske främsta värde, är just själva intresset för – jag skulle vilja säga själva nöjet i – att tänka och utbyta idéer och kunskaper. Så låt oss konstatera, att den intellektuella miljön således är en miljö där tänkandet och tankeverksamheten står i centrum – och det är det vi söker efter.

TÄNKANDET INOM OCH UTOM OSS

Så vad är det att ”tänka”? Låt mig klargöra vad jag menar med ”tänkande”, vilket har bäring på vad jag senare ska identifiera som kännetecknande för en intellektuell miljö. Kognitionsvetenskapen utforskar, som bekant, vad det är att tänka, hur tänkandet går till, alltså själva tankeprocesserna, hur vi bearbetar information och interagerar med den sociala och fysiska miljön. Inom kognitionsvetenskapen talar man inte sällan om ”fyra E”, ibland till och med om ”fem E”, att tänkandet är *embodied*, *embedded*, *extended*, *enacted* och *emotive*.

Tänkandet är *embodied*, förkroppsligat. Tänkandet sker inte endast i huvudet, i hjärnan eller medvetandet, utan involverar inte bara hjärnan utan hela den övriga kroppen. Vi tänker med kroppen.

Tänkandet är *embedded*, inbäddat. Tänkandet sker i världen. Vi är en del av världen, och behöver den för att kunna tänka. Miljön är med andra ord inte en ovidkommande bakgrundskuliss framför vilken tänkandet utspelar sig.

Tänkandet är *extended*, sträcker sig ut i världen. Vi använder tingen att tänka med. Tingen förstärker vårt tänkande, gör det snabbare, smartare, ger oss större minneskapacitet och iakttagelseförmåga. Vi lägger ut tankar och minnen i världen, i landskapet, i bilder, föremål och texter, och de hanteras med pennor, böcker, kalendrar, kartor och datamaskiner som externa minnesbanker och tankeprocessorer. Med bilder kan vi förmedla förnimmelser av våra perceptioner och mentala bilder. Med datorer kan vi

göra beräkningar och förvara en mängd information som aldrig skulle få plats i vår hjärnas vindlingar.

I vetenskapshistorien hittar man många exempel på hur tingen används att tänka med. Uppfinningen av teleskopet lät oss se längre ut i universum, och mikroskopet lät oss se längre in i materien, vilket skärpte seendet och förstärkte vår iakttagelseförmåga. Men det externaliserade tankeredskap som i synnerhet har förändrat tänkandets historia är skrivkonsten, det vill säga människans förmåga att symbolisera tankar utanför sig själv. Med skriften kunde vi förvara komplicerade resonemang, detaljerade uppgifter och omfattande information utanför våra huvuden utan att behöva belasta vårt interna minne. Skriften, böckerna kan således betraktas som materialiserade tankar. Dessutom kan vi genom skrivkonsten förmedla minnen och erfarenheter till andra, för att uppväcka liknande idéer och tankar hos dem. Ur böcker och skrifter kan vi inhämta erfarenheter och kunskap om det som vi aldrig har upplevt eller aldrig kommer kunna uppleva. Läsandet ger oss associationer, ledtrådar, avkräver oss tolkningar och ger oss uppslag och stoff till fortsatt tänkande. Ett tänkande som inte använder föremålen omkring det hämmas, blir valhant och obeväpnat.

Tänkandet är *enactive*, det vill säga interagerar med den omgivande miljön. Tänkandet uppstår i ett samspel mellan oss som levande varelser och världen omkring oss. Tänkandets och vetenskapens historia är i mycket just en historia om samspelet mellan våra idéer och omvärlden. Världen påverkar tänkandet, och omvänt, tänkandet förändrar världen. Vi kan i våra huvuden skapa föreställningar om världen utanför oss, och vi kan förändra vårt tänkande när världen förändras men också förändra världen så att den blir lättare att leva i.

Och slutligen, skulle man kunna lägga till att tänkandet är *emotive*, innefattar känslor. Vårt tänkande är inte så rationellt som vi tror, omfattar inte endast det rationella, logiska förnuftet, utan i vår kognition utgör också känslorna en viktig funk-

Skolan i Aten, fresk i Vatikanpalatset målad av Rafael 1509–1511.

tion. Den rationelle forskaren drivs, om inte annat, av nyfikenhet, förundran och självhävelsebehov.

Alltså, tänkandet sker inte isolerat inuti i våra huvuden. En människa som inte har en kropp, lever i världen, använder tingen omkring sig, samspelar med omgivningen – och som dessutom bortser från sina känslor – tänker inte. Tänkandet uppstår med andra ord i ett dynamiskt samspel mellan hjärnan, kroppen och den fysiska och sociala miljön. Den intellektuella miljön är således en miljö som understödjer tänkandet, en miljö som är nödvändig för att det över huvud taget ska bli några tankar alls. Utan världen, tingen och andra människor svälter tänkandet ihjäl i obarmhärtig ensamhet.

MILJÖN INOM OCH UTOM OSS

Vad är då en ”miljö”? Av det föregående kan vi alltså konstatera att miljön är helt avgörande för tänkandet. Miljön är inte endast något utanför oss, bakgrunden framför vilket allt sker – det är oss själva. Vi utgör miljön.

Det första man kan komma att tänka på är den *fysiska miljön*: rummet. Det kan vara en vacker miljö som påverkar och uppfriskar sinnena, en miljö med redskap för tänkandet, som

böcker, rikliga bibliotek, rymliga lärosalar, kraftfulla datorer och forskningsanläggningar med modern laborationsutrustning och kalibrerade precisionsinstrument. Den fysiska miljön är viktig, men den är förstås inte allt.

Miljön består också – och kanske framför allt – av relationer mellan människor, vilka människor man umgås och samtalar med, det vill säga den *sociala miljön*. Det är inte den enskilde individen som tänker ensam i sin kammare. Vi tänker tillsammans. Vi lär oss av varandra, genom undervisning, genom samtal och tankeutbyte, som här i dag. Det sker genom språket, med vilket vi kan förmedla våra idéer och tankar, för att uppväcka liknande tankar hos andra. En förutsättning för språket, liksom för tankeutbyte över huvud taget, är vad som kan kallas intersubjektivitet, att vi kan skapa oss föreställningar om andra människors tänkande. Det som alltså ytterst gör en intellektuell miljö möjlig är just denna mänskliga förmåga till intersubjektivitet, att sätta sig in i andras tänkande, att vi kan se världen genom andra ögon, förstå eller åtminstone få en förnimmelse av andras tankar, känslor, intentioner och drömmar.

Till den fysiska och sociala miljön kan man också lägga den *tidsliga miljön*, var man befinner sig i tidens ström. Tankandet sker vid en viss tidpunkt i mänsklighetens historia och vilar på det förflutna. Det går inte en dag, knappast en timme, utan att vi tänker tankar som har sin förutsättning i åtskilliga generationer av människor före oss och deras funderingar, erfarenheter, deras samtal och tankeutbyten. Vi är historiska varelser, formade av vår historia, av de tankar som människor tänkt före oss.

TANKARNAS MÖTE I HISTORIEN

Det finns åtskilliga tankemiljöer i historien som vi skulle kunna kalla för intellektuella miljöer: i antiken olivlunden i Aten, Platons Akademeia, Aristoteles filosofiska skola, helgedomen Lykeion och pelargångarna (*stoa*) där stoikerna promenerade och diskuterade. Under medeltiden finner vi katedralskolor och

universitet, klostrens skrifvarstugor och bibliotek. Eller som på bilden av drottning Kristinas krets av intellektuella, däribland filosofen René Descartes, i ett kylslaget Stockholm vintern 1649–1650. Under 1600- och 1700-talen inrättades vetenskapliga akademier – däribland Fysiografen som just uppstod 1772 som en ny intellektuell miljö för vetenskapligt utbyte. Vidare kan nämnas upplysningstidens intellektuella salonger, 1800- och 1900-talens folkskolor och bildningsförbund, fram till 2000-talets bubblor i eterrymden.

I min bok *Svensk idéhistoria: Forntid, medeltid, renässans* följde jag tänkandets historia i Sverige från inlandsisen till 1600-talet. Jag ställde mig då frågan: Den mänskliga hjärnan har ju inte förändrats nämnvärt sedan istiden. Men ändå ser vi en förändrad värld omkring oss, med andra idéer, med vetenskap och tekniska innovationer. Vad är det som gör tankeförändring möjlig? Förutom att tänkandet förändrades genom nya redskap för tänkandet, för att organisera, förmedla och hantera tankar och erfarenheter – ett exempel har jag redan nämnt: introduktionen av skriftspråket – så handlade det inte minst om uppkomsten av olika miljöer för tankarnas möte.

Själva rörelsen i geografin har skapat förändring i tänkandets historia. Idéer följde handelsvägarna och drog ut på pilgrimsfärd och fördes hem efter studieresor. Men det var särskilt i mötet med andra tänkande varelser som tänkandet förändrades. I möten mellan människor uppstår inte bara slagsmål och barn utan också idéer. I samtal mellan personer med olika erfarenheter föds nya tankar. I frågor ställda till någon annan än sig själv, och i svaren som man tvingas tolka, rubbas det invanda tänkandet.

Genom den svenska idéhistorien har människor skapat en rad miljöer för tankarnas möte, för lärande och tankeutbyte, som tingsplatsen, vikingatidens hallar och handelsplatser, medeltidens städer, torget och kyrkbacken, klosterskolor och universitet, och andra miljöer där människors vägar korsas för utbyte av idéer. Där i mötet granskades riktigheten i egna och andras

René Descartes i samtal med drottning Kristina. Målning av Nils Forsberg (1842–1934) efter Pierre-Louis Dumesnil d.y. (1698–1781).

påståenden och där övertygades andra om det man själv ansåg var rätt, och man fick själv smärtsamt inse att det man trodde på inte stämde. Mötesplatser för tankar, som exempelvis akademier och symposier, som här i dag, ger helt enkelt näring åt den egna tankeverksamheten.

Dessa intellektuella miljöer eller mötesplatser skapade inte minst förutsättningar och möjligheter för samarbete. Idéernas och vetenskapens historia är egentligen inte så mycket en historia om kontroverser, om enskilda personer och stridande skolor, som det är en historia om utvecklandet av olika former av samarbete och samtal, det vill säga en historia om skapandet av gemensamma tankar, att lära sig av varandra och tänka tillsammans.

ETT RUM MED GRÄNSLÖS UTSIKT

Vi är alltså inte ensamma, läsande filosofer i svagt upplysta rum som på Rembrandts målning. Hur dessa intellektuella mötesplatser har växt fram och organiserats är alltså avgörande för idéernas förändring över tid.

Läsande filosof. Rembrandt 1631.

Hur ser då en kreativ intellektuell miljö ut, och hur skapas den? Jag ser den som ett rum med gränslös utsikt. Där finns väggar, men inga ogenomträngliga murar, väggar som ger gemensamma rum, men som ger vägar ut. En kreativ intellektuell miljö bryter mot reglerna, bryter sig ut ur ramarna och ifrågasätter de antagna utgångspunkterna för att se vad som därav följer. Ofriheten tvingar oss inte sällan till kreativa lösningar, att komma runt hindren som står i vägen för oss. Men den verkliga intellektuella miljön har fria, luftiga rum, det vi kallar akademisk frihet, att vara fri att tänka, att själv välja problemen och lösningarna. En intellektuell miljö vänder sig inte inåt utan sträcker sig utåt för att binda ihop tankar och kunskapsområden. Det är där i mellanrummen som många gånger banbrytande tankar föds.

Den intellektuella miljön ger siktlinjer och olika perspektiv. Vägen till en expansiv intellektuell miljö tror jag utgår från förmågan till divergent tänkande. Ofta är vi alltför upptagna, särskilt i undervisningen, vid det konvergenta tänkandet, att ge *ett* svar, det *enda* rätta svaret. Den intellektuella miljön utmärks sna-

rare av divergent tänkande, förmågan att kunna tänka i många olika riktningar, att kunna ge många olika möjliga svar på en fråga och ge olika alternativa lösningar på ett problem, inte endast ett, riktigt svar.

Den intellektuella miljön behöver också idébärare, som rör sig och ser sig om i världen. Resan i världen, som forskningsvistelser och konferensresor, är just en resa i möjligheter, att se möjliga lösningar på kända och okända problem.

Den intellektuella miljön har högt i tak, trycker inte ned oss under rädslan för att säga fel, utan ger en anda av nyfikenhet. Man kan lätt föreställa sig att intellektuella miljöer utmärks av kritiskt tänkande, där man nagelfar varandras argument, kritiserar och kritiseras, och där man försöker radera ogrundade för-
santhållanden. Det kritiska tänkandet är förvisso en viktig del i det akademiska livet och centralt i vetenskaplig forskning, men ibland kanske vi övervärderar dess betydelse och är alltför upptagna vid att hitta felen och bristerna i varandras resonemang, vilket kan hämma tänkandet och kväva kreativiteten. Om kritiken ska leda framåt, måste den ge anvisningar till problemets lösning. Att hitta felen är lätt, men att se och upptäcka möjligheterna är svårare.

En verkligt intellektuell miljö utmärks av bredd. Det är en miljö med många olika kompetenser, som omfattar tänkare med olika erfarenheter, kunskaper och sätt att tänka. Vi ser i dag en ökad specialisering av forskningen, vilket inte nödvändigtvis behöver vara något negativt, om vi rätt kan utnyttja den. Vi kan vända specialiseringen till att skapa något mer än vad den enskilde individen kan göra – genom samarbete. Ett steg mot en kreativ intellektuell miljö är att försöka förenas i gemensamma frågeställningar. Man kan ha väldigt olika uppfattningar, men man är enig om en sak: att frågan är viktig och behöver ett svar, att det är ett problem som man tillsammans eftersträvar att lösa.

Det finns något av ett evighetsperspektiv i den intellektuella miljöns förhållningssätt till tiden. Det som gäller nu är redan för

sent, den intellektuella miljön föregår framtiden, eftersträvar det eviga, det bortom här och nu.

TÄNKANDET OCH VÄRLDEN

En intellektuell miljö påminner om Rafaels skola i Aten, ett luftigt rum, med högt i tak och en flyktpunkt ut mot det eviga. Med tänkare från olika tider och platser i Medelhavsvärlden, med olika kompetenser, matematiker som Euklides, Arkimedes och Pythagoras, astronomer som Ptolemaios, vishetslärare och filosofer som Averroes och Zarathustra. Med tänkare som tänker olika, som Platon och Aristoteles, den ene pekar upp mot idéernas värld, den andre betonar det jordiska. Det enda är väl, att det endast finns en kvinna på bilden, hon som tittar rakt mot oss som betraktare, filosofen och matematikern Hypatia från Alexandria.

För att sammanfatta: En intellektuell miljö tar vara på samspelet mellan tänkandet och världen, mellan hjärna, kropp och miljö, rörelsen i världen, hur vi använder tingen omkring oss, samspelet mellan vårt eget tänkande och varande i världen med andra tänkande människor. En intellektuell miljö lär oss tänka tillsammans, tränga oss in i varandras tankar. Det är en miljö där kunskapen är något vi skapar tillsammans. En intellektuell miljö är en skådeplats för tankarnas möte, en mötesplats för idéer och tankar. Detta kan också gärna ske på en vacker plats och med god mat.

Frågor

Thomas Johannesson: Tack särskilt för vackra bilder! Frågan är fri! Hur ska vi nu ordna den kollegiala ledningen med de kraven vi har?

Magnus Jerneck, statsvetenskap: Kan man organisera fram en intellektuell miljö, krävs det en kritisk massa?

David Dunér: Ett drag i historiska intellektuella miljöer är att man i en akademi måste ha olika kompetenser så att inte alla tänker likadant. En vetenskaplig akademi får betraktas som en lyckad intellektuell miljö.

Kerstin Sahlin: Drömmen om tvärvetenskap, som här illustreras, går väl inte så bra i praktiken. Man kanske har bråttom, är rädd för att vara avvikande. Vad gör att vi inte alltid lyckas organisera bra miljöer? Som forskare måste man nästan vara pensionär för att ha tid att möta olikänkande. Man önskar att många fler unga fick sådana möten.

David Dunér: Det kan vara en utmaning att hitta folk som vågar gå utanför sin kompetens. Och när det gäller forskningsfinansiering så är det ju inte precis tvärvetenskap som premieras. Man hamnar mellan stolarna när man försöker sätta sig mellan stolarna!

Thomas Johannesson: Tänker du på Pufendorfinstitutet?

David Dunér: Ja, det är väl ett bra exempel på ett försök att skapa tvärvetenskap.

Gunilla Jarlbro: Under pandemin märkte vi väl att vi kunde vara produktiva men knappast kreativa. Måste vi träffas fysiskt?

David Dunér: Ja, jag tror att det har större betydelse än vi tror med fysisk närvaro och handlande – även i undervisningen – som att skriva för hand till exempel. Det fysiska mötet stärker vårt tänkande.

Sven Åberg: Manhattanprojektet som samlade de bästa teoretiska fysikerna i världen för att lösa ett stort problem. Var det att skapa en intellektuell miljö?

David Dunér: Det lär ha omfattat 300 000 människor för att åstadkomma de första atombomberna. Det illustrerar hur vårt tänkande är gemensamt. Vi måste tänka och arbeta tillsammans. Vi är alla beroende av andra människors kunskaper. Och beroende av dem som forskat före oss, även för sådant som vi betraktar som självklart.

Torsten Åkesson: Det finns en konflikt mellan konkurrensvivån och en bredare intellektuell miljö. Det finnas inte tid att gå på ett seminarium eller ta en för lång lunch för att diskutera. Vi kan behöva förklara för unga forskare att de måste gå på seminarier och liknande, att det hör till kärnuppgiften. Konkurrensen gör att de saknar tid till sådant.

David Dunér: Ja, det behövs en miljö där man kan exponera sin kunskap och ibland sin brist på den. En rapport i *Nature* förklarade nyligen att nydanande idéer har minskat betydligt i

forskningen. För att få citeringar skriver man om frågor nära forskningsfronten, där alla andra också finns. Jag tror på divergent tänkande, många idéer.

Christer Löfstedt: Som biolog funderar jag på växelverkan mellan miljön och organismerna. En annan fråga är hur man skapar intellektuella. Är det ett personlighetsdrag bestämt av biologin?

David Dunér: Jag tror att man kan skapa intellektuell grogrund precis som vi skapar grogrund för växter eller djur. Det handlar om att skapa lärosalar, bibliotek, forskningsutrustning och så vidare, där våra hjärnor kan växelverka med miljön och andra hjärnor.